

**ИЗЧЕЗНАЛОТО ЛИТЕРАТУРНО НАСЛЕДСТВО.
ИВАН Д. ШИШМАНОВ И ЮРДАН ТРИФОНОВ
ЗА ИЗГОРЕЛИТЕ БЪЛГАРСКИ БИБЛИОТЕКИ***

Елена Гетова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The relationship between the research works of two major Bulgarian scholars of the Bulgarian Revival period – Ivan Shishmanov and Jurdan Triphonov – presents a crucial problem for academics. Namely, the subject matter of the burnt valuable Bulgarian libraries. Through the observation of representative for the two scholars, studies the present investigation traces a set of similarities and dissimilarities in the interpretations of the question in hand. Of outstanding interest is the lost library of Neophyte of Rila.

Key words: Ivan Shishmanov, Jurdan Triphonov, Neophyte of Rila, the burnt valuable Bulgarian libraries, the research works

Връзката между изследванията на двамата големи учени в областта на Българското възраждане обхваща един важен, съществен за изясняване на концепциите и научните практики на специалистите, проблем. Това е сюжетът за изгорелите ценни български библиотеки. В наблюдението над представителни както за темата, така и за научните перспективи и методологии на двамата специалисти студии и статии могат да се забележат редица сходства и различия. „Библиотеката и пожарът“ е парадигмалният, изпитващ постоянна необходимост от изясняване казус за българската наука в областта на Възраждането. Причините за това според различните учени са доста предсказуеми. Като обзорно за питането можем да цитираме едно от най-актуалните по темата твърдение – това на Н. Аретов в глава шеста от „Национална митология и национална литература“ – „Изгарянето на българските книги“.

* Публикацията е осъществена по проекта „Българската езикова политика и концепции за национално езиково и литературно наследство в условията на европейска интеграция и глобализация“ с научен ръководител проф. дфн Диана Иванова, финансиран от фонд „Научни изследвания“ на ПУ „Паисий Хилендарски“.

„Един от характерните възрожденски митове разказва за изгорените ценни стари български книги – вариант на архетипната схема за похищението. Днес той може да бъде прочетен през призмата на Борхес и У. Еко („Името на розата“), но подобна любопитна интелектуална екскурзия би ни отклонила от значението, което сюжетът има за съвременниците му. За тях съдбовният му смисъл е да обясни едно важно отсъствие и да посочи виновния похитител, като и двете операции очевидно целят консолидиране/конструиране на национална идентичност“ (Аретов 2006: 277).

Сюжетът „опожарените български книги“ неминуемо отвежда към познатия предимно от литературните интерпретации търновски митрополит Иларион Критски и съдбата на Търновската патриаршеска библиотека. Изследването на Аретов подема този задълбочено коментариран казус. Първите му възкресители за науката обаче са именно Иван Шишманов и Юрдан Трифонов. С името на първия са свързани няколко показателни проучвания и изказани новаторски тези по този въпрос, проследими в рамките на съвсем кратък период – 1894 – 1896 – 1897 – 1898 г.

През 1894 година, проучвайки систематично живота и книжовния път на Константин Фотинов, Шишманов попада на интересни документи, свидетелстващи за твърде противоречивата и неубедителна същност на „преданието“ за изгорената старобългарска библиотека. Невероятни изглеждат за учения твърденията за участието на човек като Иларион Критски в тези събития. Преосмислянето на профила на търновския митрополит се обвързва в изследването на Шишманов с един съществен, неизяснен до момента на първото задълбочено проучване на живота и дейността на Константин Фотинов въпрос. Той е формулиран от учения така:

„Гръкофилските изявления от устата на първите дейци по възраждането ни странно звучат днес на ушите ни, но те заслужават проверка“ (Шишманов 1894: 652).

Точно тази констатация Шишманов доизяснява в бележка под линия, която, позволяваме си да мислим, задава бъдещите концепции и хоризонти пред учения по отношение на сюжета „изгорелите български библиотеки“. Поради това си предположение привеждаме целия текст на паралелно осмислените от големия изследовател наблюдения, поместени под основния текст:

„Всеобщо е въззрението, че гръцкото духовенство *от искони* и *систематически* е преследвало българската книжнина. Привеждат се много примери от вандалски опропаствания на цели библиотеки със

старобългарски ръкописи. Макар съобщенията за фанариотски аутодафета и да трябва да се вземат с предпазливост (тъй например за знаменитото изгаряне на Търновската патриаршеска библиотека съществуват не по-малко от 7 версии, та Иречек справедливо забележва, че тоя случай „извращенъ на разные лады, побуждаетъ историка къ большой осторожности“) – не може пак да се откаже фактът, че подобни унищожавания на български ръкописи е имало. Пита се само, до колко те са били резултат на съзнателна ненавист. За същия тоя Иларион, който изгорил Търновската библиотека, ние знаем, че позволявал да се проповядва на български в черквите (Виж Гайда година I. Брой 5 и 8.). Между абонатите на български книги до 1844 година срещаме и гръцки владици. Привеждам само един по-едър пример: Като спомоществатели на „Православно Оучение или Сокращенно Христианско Богословие“ преведено от Иллариона (Михайловски) и напечатано в Патриаршеската печатна 1844 в Цариград, личат на първо място: Вселенский патрик Герман съ 100 книги, Синодалните старци Кесарийски Митрополит Паисий, Ираклийски Дионисий, Казикски Мелетий, Никомидийски Дионисий, Халкидонски Иеротей, Дяркон Неофит, Иоанийски Йоаким, Струмнишки Константин, Скопски Йоаким, Кюстендилски Артеми с по 50, Великий Протосингел Йоаникий с 10, Великий Архидякон Мелети с 5 и пр.

Чудно и необяснимо противоречие, ако се приеме, че Фенер от самото начало съзнателно е искал да затрие българщината от лицето на земята! От една страна се горят цели библиотеки със стари черковни книжа, собствено никому по онова време ненужни, от друга се поощрява възраждането на младата национална книжнина. Няма съмнение, че Фенер скоро видя опасността и захвана да преследва всичко българско, но кога именно?“ (Шишманов 1894: 652).

Задълбоченото изследване на Шишманов върху живота и книжовната дейност на Фотинов насочва учения към отговор на отдавна търсения от него въпрос – за особената несъвместимост между признаването на престижа на гръцката култура и образование и българските национални приоритети, или формулирано с думите на учения: „как Фотинов можа да си остане елинофил при всичкия свой патриотизъм“. Отговорът на този въпрос разкрива механизмите на продуциране на българо-гръцката омраза, която отвежда към допълнителния аспект на този конфликт – изгорените старобългарски книги. За Шишманов разрешаването на проблема е окачествено като проблясък след лутане в „тъмната“ загадка на несъпоставимите факти. Оказва се, че не е единствен Фотинов, който запазва в поведението и културния си модел за

подражание респекта към гръцката образователна стратегия. Такива са, подчертава ученият, и Неофит Рилски, Христаки Павлович, Райно Попович, а дори и Иван Богоров. Краят на тази общност, споделяща идеята за „постепенното развитие от старото към новото, без сътресения, без пагубни скокове“, настъпва с появата на фигурата на Неофит Бозвели и по-точно през 1840 година, твърди изследователят. Така се намира разрешението на сложната паралелност на съществуване на двете идеи – „опасния кумир“ и „престижа на доказалата се световна култура“. В този смисъл наблюденията в Шишмановата студия предполагат, предсказват бъдещия интерес към по-задълбоченото проучване на процесите формиращи лицето на „опасния враг“, на неговото постепенно идентифициране и назоваване. Тук Шишманов само долавя дълбоките превратни процеси, които протичат в българското национално съзнание, но и стоят като неразрешен казус пред българската литературна история. В това изследване се поставя и проблемът, породил редица изследователски опити да се осмисли нееднозначният профил на Търновския митрополит – и като историческа личност, и като вдъхновил литературни вариации персонаж от едно предание. След публикацията на „очувалото се похвално стихотворение за Иларион Търновски“, дело на Неофит Рилски, се сблъскваме с все по-категорично налагащия се прецедент пред учения:

„Възпеният Иларион не бе ли същият, който позволи да се преведе на български под негов собствен надзор целият нов завет, същият, който изпрати Неофита да изучи алилодидактичната метода в Букурещ, и пак същият, за когото се разправя, че изгорил Търновската българска патриаршеска библиотека?“ (Шишманов 1894: 652).

Две години по-късно Иван Славейков пише статията „Една стара черковна кондика в Трявна и едно окръжно послание от 1823 г. на митрополита Илариона, екзарх на цяла България“, а година след това, през 1897-а, тя е публикувана в „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ под редакцията на Иван Шишманов. Редакторската намеса на учения се свежда до бележка под линия в края на публикацията. Тази изключително деликатна и пестелива коментарна позиция обаче потвърждава декларираното в предишната монография усъмняване във вината на търновския митрополит за изгарянето на старите български ръкописи. Преди да цитираме тези две изречения на редактора, ще коментираме изводите, направени от Иван Славейков по повод на публикуването на откритото от него окръжно послание от 1823 година, дело на митрополит Иларион. Паралелно с оригинала на текста Славейков представя автора на самото послание така:

„В кондиката, за която е дума, между другите от второстепенно значение сведения, що се намират и що се отнасят най-вече до местните черковни работи, има и един любопитен документ от по-общ характер, – едно владишко окръжно, излязло из перото на Търновския Иларион, който е носил титлата Екзарх на цяла България, същия тоя, комуто отдават изгарянето на старата библиотека на Търновската Митрополия, състояща се от стари ръкописи, съхранявани тамо из кътовете и стените на древното онова здание, което и времето, и изстребителната човешка ръка са пощадили, та е оцеляло и до ден днешен“ (Славейков 1897: 545).

Очевидно е, че единственият профил, с който се идентифицира митрополитът, е този на осквернителя, посегнал на българската светиня. Посланието обаче представя гръцкия духовник в съвсем друга функция и Славейков няма как да не отбележи това несъответствие.

„Горното окръжно говори само за себе си и то прави голяма чест на автора му. В него се съглеждат духът и грижите на истинския пастир, който радее за духовните интереси на паството си. За щастие то не е и едничкото добро дело на тоя митрополит, който, ако се не лъжем, ще да е и първият, който носил титлата „Екзарх на цяла България“. Неговото име, обаче, ако и да е свързано в нашата история с похвални работи, свързано е и с други, които хвърлят тъмна сянка върху архиерейския му сан. Най-престъпното негово деяние е изгарянето на оная грамада ръкописни книги, които били открити от него лично, зазидани в стените на митрополитската черква и които, според казванието на някои, били запазените остатъци от библиотеката на българските патриарси. Но, като обърнал в прах и пепел тия последни остатъци от старата наша книжовност, които несумнено ще да са имали голяма литературна и историческа цена, Иларион, от друга страна, турил основния камък на първото българско народно училище в Габрово, и с това пръв благословил с патриаршеската си десница началото на нашето народно образование, като възприел да попечителствува и за изработването на първите учебници по новобългарския език, което възложил на Неофита Рилски. По самата тая причина за Илариона заслужава да се изучи и изкаже всичко, което се знае и което се открие, и най-вече да се подложат на строга и безпристрастна проверка, както добрите, така и лошите дела, приписвани нему“ (Славейков 1897: 553–554).

Именно към тези последни редове от научното съобщение на Иван Славейков, в които се подлага на съмнение монолитното категоризиране на митрополита само с изгарянето на търновската библио-

тека и се допуска очертаването на противоречивия му статут през Възраждането, се намесва редакторският глас на Шишманов. Когато се споменава за „запазените остатъци от библиотеката на българските патриарси“, ученият добавя своите наблюдения по споменатото унищожение на ръкописи:

„Въпросът за изгарянето на тъй наречената търновска патриаршеска библиотека е още тъмен. Съобщенията за фанариотски, нарочно устроени ауто-да-фета у нас трябва да се вземат с предпазливост, както се вижда и от необяснимите противуречия в дейността на Илариона. Вж. и Гайда I., бр. 5 и 8. Иречек, Ист. Болгарь, и нашата стат. за К. Фотинова, Сбм. кн. XI, р. 652. – *Ред.* (Шишманов 1897: 554)¹.

Бележката, а и подчертаното в нея от автора всъщност мотивира появата на това съобщение в редактираното от Шишманов издание. С изводите си тези редове поставят отново интересуващия учения въпрос за изгарянето на книгите. Без да го разрешава, Славейковата статия дава повод на учения да го предложи в нов ракурс, с все по-настойтелна убеденост и категоричност. Самият казус „изгорени български книги“ не е изяснен, но противоречивата природа и поведение на митрополит Иларион вече са обсъждани и предстои тяхното обстойно изследване. Както се вижда и от позоваванията, Шишманов търси опорни точки за експониране на темата в свидетелствата на стария Славейков, в „История на българите“ от Иречек и в собствените си научни дирения и открития.

Пътят на изследователя към разрешаване на вината на Иларион го отвежда и до интереса към статията на Лео Вийнер, посветена на ролята на Америка в българското образование. През 1898 година публикацията на Шишманов по повод на статията на Лео Вийнер „America's share in the regeneration of Bulgaria“ свидетелства за настоятелното проследяване и интерес на учения към този сюжет, който оспорва една дълго битувала в съзнанието на българите „тенденциозна историческа измислица“.

„Не е ли очевидно за всеки безпристрастен читател, че тук имаме работа с тенденциозна историческа измислица, каквито волно или неволно възникват във всяка по-бурна епоха на национална борба.[...] Ако горното писмо не е достатъчно доказателство против абсурдността на легендата за нарочното запалване на търновската библиотека, по-нататъшното поведение на Илариона във въпроса за превеж-

¹ Маркирането е в оригиналния текст.

данието на свещеното писание на простонародно български е в състояние да я разсипе, мисля, окончателно“ (Шишманов 1898: 63).

Очевидно статията на Вийнер открива нови пространства за разискване вините на Иларион, но както става ясно, „съобщението на г-на Вийнера живо ме интересува, защото то за първи път ми даде възможност да прогледна в този мрак, който и до сега обвива личността на Илариона и не позволява да си съставим едно по-правдиво понятие за дейността му между нас“ (Шишманов 1898: 58). Изгарянето на българските книги се оказва неясно очертана следа в българската история и нейното проследяване поставя учените пред нови изпитания. Коментарите, изследванията, избраните за рецензиране публикации (на И. Славейков и на Л. Вийнер), засягащи пряко или косвено силуета на изчезналата старобългарска библиотека, оформят една научна провокация, която привлича мнозина към своето разрешаване. Изгарянето като че ли не може да остане безличен акт на вандализъм. То трябва да бъде и личностно маркирано, обвързано с конкретно лице от реалната българска история. Така е доста по-лесно да се припише вина и да се издаде присъдата на поколенията. Това е начин на справяне с липсите, кризите, националните вини. Почти се усеща вълнението, с което Шишманов споделя:

„Ето защо разкритията, които прави г-н Вийнер, са тъй важни. Те ни дават пълна възможност да си обясним личността на Илариона, а с това наедно и неговите симпатии за образованието на българите, които симпатии се изразяват поне в първата епоха от неговата дейност тъй нагледно в поощрението на Неофита като преводач на новия завет и като пръв алилодидакт в България. – До сега, трябва да признаем, Иларионовото поведение ни се струваше противуречиво. От днес то е, благодарение на г-на Вийнера, достатъчно мотивирано и обяснено“ (Шишманов 1898: 58).

С всяка своя публикация ученият напредва в познанието за търновския митрополит, но и не само в това. Става ясно, че зад изясняването на сюжета „изгорели български книги“ стоят много по-същностни идеологически послания. Те са свързани с търсенето на гръцката следа в започващата борба (според Шишманов след 1840 година) за църковна независимост, която предстои да се разрасне, да увлече все повече и повече личности и да предопредели съдбата на много от тях. Точно поради сложността и историческата преמודелираност на разглеждания проблем за изчезналото литературно наследство интересите на двамата големи учени – Иван Шишманов и Юрдан Трифонов – се преплитат в точката на търсенето на вините и виновните за това изгу-

бено национално богатство. След Шишманов, който в поредицата публикации изяснява съмненията си, огласява различни позиции, категоризира основания и факти в науката, се появява студията на Ю. Трифонов, който споделя направеното преди него, но предлага друга методология и друг анализ на други исторически свидетелства – тези на археологията и теренните проучвания, на преданията и легендите, на запазеното от търновската патриаршеска църква.

Проследените изследвания на Иван Шишманов се оказват същностни за Юрдан Трифонов, който успява да насочи своите наблюдения и аргументации към сюжета за изгорените български книги в Търново по времето на Иларион Критски. Студията „Преданието за изгорена старобългарска библиотека в Търново“ е публикувана през 1917 година в „Списание на БАН, Клон историко-филологичен и философско-обществен“. Под заглавието е отбелязано – „Четено в Историко-филологичния клон на 16 април 1915 г.“. Преди да обърнем внимание на движението на идеи около сюжета „изгореното литературно наследство“ и методологическите процедури за аргументирането им при Юрдан Трифонов в съпоставка с тези на Иван Шишманов, е редно да обърнем внимание на един незначителен, но интересен с оглед на поставения тук изследователски ракурс факт. Том № 14 на Списанието на БАН съдържа четири статии, техните заглавия са преведени и на френски език в предложеното на първа страница съдържание. Прави впечатление, че единствено заглавието на текста на Ю. Трифонов не е коректно преведено и при превода на посланието на това заглавие е вложен определен усъмняващ се в първоначалното значение смисъл, т.е. вече е наличен различен акцент в изследването. Така, ако оригиналът изглежда „Преданието за изгорена старобългарска библиотека в Търново“, то френският вариант се превръща във въпрос – „La bibliothèque ancienne bulgare de Tirnovo a-t-elle été incendiée“, т.е. „Била ли е изгорена старобългарската библиотека в Търново“.

„Разказът за някакво изгаряне на библиотека в Търновската митрополия се е превърнал вече в народно предание, та, за да се премахне вярата в него, не стигат само съображения, извлечени от малката му вероятност, а е нужен още критичен преглед на изворите му, доколкото могат да се проследят, за да се види, как се е създало това предание“ (Трифонов 1917: 5).

Така изглежда тезата на Юрдан Трифонов, който в задълбоченото си изследване тръгва именно от представата за „народно предание“, чието упорито закрепване в народната памет изисква не просто усилие, за да се спрат неговите интерпретации и употреби, но и ка-

тегорично обосновани научни наблюдения. И така той се заема с тази задача, за да докаже несъстоятелността на сюжета за библиотеката и пожара и намесата на Иларион Критски в него. По-важното за наблюдението ни в случая е споменатото в аргументацията на учения за насочване към този проблем. Ето няколко от неговите тези:

„От казаното е явно, че въпросът за изгарянето на старобългарска библиотека в Търново по времето на Илариона Критски си остава още отворен. А излишно е да се доказва надълго, че неговото решение е важно за нашата история в много отношения. Така, не само личността на Иларион Критски, но и самите отношения между гърци и българи в началото на XIX век биха ни се представили не в еднаква светлина, ако приемем, че патриаршеската библиотека е била нарочно изгорена по заповед на първия, и ако докажем, че такова изгаряне не е имало. За жалост, фактовете, от които зависи правилното решение на този въпрос, все повече и повече падат в забравата, колкото повече се отдалечаваме от епохата на нашето възраждане. При това зетръсът от 1913 година събори както митрополията, така и църквата при нея, та долапчето или според други стаичката, гдето се казва, че се пазели старобългарски книги, скоро може да изчезнат съвсем, а пък тяхното познаване е потребно за правилното решение на въпроса. Ето защо аз се реших да разгледам по-отблизо този въпрос, който се изпречи напред ми преди няколко години, когато се занимавах с историята на търновското митрополитство-архиепископство през време на турското робство“ (Трифонов 1917: 6).

Оказва се, че Юрдан Трифонов се захваща със сюжета за библиотеката почти по същото време или малко след като Шишманов е изказал подчертано подозренията си около вината на Иларион. Двамата учени обаче използват различна методология за почти еднаквите си цели – да потърсят историческата истина и зоните на пораждаване на „измислицата“. Юрдан Трифонов тръгва по пътя на трупането на определено прагматични, дори вещественно-исторически доказателства. Прилага в началото на статията си изображение на „Част от фреска с външния изглед на артиката от митрополитската църква в Търново“ и позовавайки се на архитектурния план на старата сграда на митрополията, доказва несъстоятелността на съществуването по времето на Иларион на помещение, което да побира, скрива и запазва стари български книги. Така става очевидно прибързана и необоснована акцията на митрополита по изгарянето на тези книги просто защото такива книги, или поне не в този грандиозен и съответно значителен за исто-

рията ни мащаб, не е имало. Позицията на Трифонов е на базата на графика, скици, схеми, възстановки на архитектурата, изображения.

За разлика от него Шишманов гради своята концепция чрез друга методология. Той се усъмнява в обвиненията към Иларион, но позовавайки се на редица изследвания (на К. Иречек, на Лео Вийнер, на Иван Славейков), които представят митрополита в съвсем друга историческа светлина – тази на защитника на културното наследство и движението за светско просвещение на българите. Митологично и постфактум литературно обработената идея за гръцкото участие в унищожаването на българската история и книги има своите обяснения – реактуализацията на този сюжет се оказва ключов за водената през 50–60-те години на XIX век борба за църковна независимост на българската екзархия. Това дава основания двамата големи учени да се насочат към търсене на употребите и основанията за това, на сюжета „библиотеката и пожарът“ да се придава толкова голямо историческо значение. Този сюжет е наречен и от други изследователи „клевета“, „нищо друго освен басня“, „слух“, „небивалица“, „предание“. Назоваванията на феномена и причините за тях са друг ракурс, на който тук няма да се спираме обстойно.

Един допълнителен смислов ресурс към темата добавя сравнително близкото като времепоява поредно проучване на възрожденска библиотека от Иван Шишманов. Става въпрос за неговото изследване на библиотеката на Неофит Рилски. Защо Шишманов отново се завръща към изкушението си по възрожденските книжовни наследства и тяхното мистериозно изчезване? Самият той дава отчасти отговор на този въпрос в уводните си думи към изданието на списъка с книги на видния възрожденски книжовник и библиофил:

„Ако би могло да се знае, известен писател какво е чел през цял живот или поне през най-важните епохи на своето умствено и морално развитие, могло би евентуално да се обяснят някои страни от неговото творчество и неговата дейност. Могло би да се направят и някои заключения за склада на неговия ум, за интензивността на неговото въображение, за неговия начин на чувствувание, за неговия темперамент и характер: тъй силно е влиянието на любимите автори, на любимото четиво и, по-общо, на литературната традиция и върху най-оригиналния писател.[...] От какво голямо значение са за историята и на нашата литература и на цялото наше възраждане данните, които биха могли да се почерпят дору от най-сухите каталози, ако бихме имали такива от повидните наши стари дейци, можях да се убедя, когато случайно открих някои книги на Фотинова“ (Шишманов 1926: 461).

Тези добре известни позиции на Ив. Шишманов откриват перспективи за аналитично вникване в пораждането и съграждането на конструкторите на възрожденската библиотека. Но веднъж събрано и трупащо се, книжовното съкровище трябва да се опази. Най-голямата заплата за него, според библиофила Неофит Рилски е неговото разпокъсване, разнасяне, нарушаването на целостта на познавателния свят на библиотеката, защото тя допуска да бъде допълвана – с все нови книги, които не се повтарят, но не бива да се нарушава нейната цялост. Трябва да бъде опазен съграденият и вече каталогизиран свят на знанието. Затова рилският просветител отбелязва на първо място в завещанието си ценността на събраните книги, на тяхната единност в общото.

„И така, ако би ся разнесли тия книги на горе на долу, каквото що не требе да бъде, аз не бих ги оставил на манастиря, но лучше бих изволил на живот още свой, докле са били в моята власт и да ги посвятим на някое народно училище, гдето да принесат полза на народо ни, нежели да ся разнесат неприлично на горе на долу, които са събирани в толко долго разстояние, и с толко труд, и с толко цена!“ (Шишманов 1926: 467).

Събирането, заедността на книгите гради тяхната ценност. Разнасянето им „нагоре надолу“, в пространството и в света, е неприлично и не бива да остава безнаказано. Защото набавянето е процес във времето, мъчителен труд и очевидно много скъп „градеж“. Именно поради това изгубването, изчезването, кражбата и изгарянето на литературното богатство е акт, чието наказание се поверява на Бог или светец. Зад трафаретността на този жест прозира както възрожденският култ към книгите, така и мистичната вяра в тяхната сила и неприкосновеност, защото всяка книга е *biblia* и поради това има своето място в универсалната библиотека. Интересно е да се отбележи, че в текстовете си (в завещанието например) книжовникът отбелязва различието между своята библиотека и манастирската библиотека или книгохранителница. Неофит не е чужд на традиционния „библиофилски“ мистицизъм. Той посвещава и поверява библиотеката си на св. Йоан Рилски и всеки, дръзнал „да посвои“ или продаде някоя книга, ще има светеца за „соперник“. По повод на това схващане работещият с библиотеката на рилския монах Ив. Шишманов отбелязва:

„Но изглежда, че даже тая тежка клетва не ще е била достатъчно силна, да възпре някои „любители“, да не разнесат съкровището на Неофита „на горе на долу“, защото като прегледах каталога на манастирската библиотека, открих само една много малка част от книгите, „резстърът“ на които се печата по-долу“ (Шишманов 1926: 468).

Освен да изчезват, т. е. да бъдат откраднати, книгите на Неофит имат друга нерадостна съдба. Известно е, както и сам той споменава, че лично присъства на изгарянето на първата му лична библиотека. Можем да предположим, че тя е по-богата, по-ценна и може би по-интересна, защото би дала сведения за книжовните интереси на младия, начеващ книжовник и просветител. За това изгаряне Неофит подробно разказва и многократно се връща към този сюжет.

„вся сторела без избавление ни единия книги в бившем тогда страшном пожара, которой случился в 13-й Январе 1833-го года, аще и сам аз присутствовал при сожжении оном но немог помощи ничной, силну сущу и цяло ужасно пожаро оному, и преодолявающу всякую человеческую силу“ (Шишманов 1926: 464).

Ясно е, че сюжетът за изчезналото литературно наследство продължава да вълнува Шишманов и след годините на първите му приноси за темата публикации (1894–1898), дори до 1926 година.

Ако, добавяйки щриха за изгорялата Неофитова библиотека, продължим линията на съпоставка между двамата учени през призмата на темата за следите на изчезналите книги, ще констатираме следното:

При Юрдан Трифонов отбелязваме значителен и последователен интерес към тази тема. Той датира от 1912–1913 година и продължава до разрешаване на проблема с публикуването на задълбочената студия през 1917 г. в Списанието на БАН. За учения водещи перспективи на проучването са историята, археологията, архитектурата, възстановяването на руините, следите от фрески, теренните наблюдения. Значителен напредък в тази посока отбелязва Ю. Трифонов чрез позоваване на конкретиката на позитивното знание, без да разчита напълно на текстуалните реставрации, на спомена и литературно модифицираните предания. Поради това и той говори общо, неперсонално, без заглавия и текстове, без реална визия за размерите, мащаба, силуета и структурата на изчезналото книжовно богатство. Той визира единствено „старобългарска библиотека, или две налични библиотеки – в митрополията и в църквата „Св. Четиридесет мъченици“, – но никога не споменава за изчезналото литературно наследство в представи и разбиране за конкретиката на книгите.

При Шишманов се наблюдава друга тенденция. Той избира да се възползва от натрупаното познание във вече публикувани авторитетни изследвания, търси аналогии, обобщава позиции, споделя възгледи. След редицата научни публикации по повод Търновската библиотека, чиято имагинерност и мистично пресътворяване са факт, с който учените се сблъскват, той се насочва към една съвсем реална, пости-

жима и ясна възрожденска библиотека – тази на Неофит Рилски. Наличието на каталог, завещание, спомени на съвременници, свидетелства на ползвателите ѝ и т.н. само доизграждат убедителността на боравенето с конкретен материал. Самият Шишманов споменава в това изследване за лекотата, която предоставят на учените реалните налични книжовни следи от възрожденците.

„Отдавна си задавам аз въпроса: „Мати България“ оригинално ли е произведение на Неофита Бозвели, или имаме работа с някакви заемки? В следната си студия аз ще се помъча да докажа, че прилежният Неофит Хилендарски, който при нашите едновременни условия може да минава за един много начетен човек, се е ползвал от чужди образци. Но колко лесно тая хипотеза би се превърнала в очевидна истина, ако бихме имали на ръце един списък на неговите книги и бихме открили поне заглавията на съчиненията, от които е могъл да черпи!“ (Шишманов 1926а: 461–497).

Литературното наследство на Неофит Рилски, макар разпиляно и опожарено в голямата си част, запазва статута си на констатирано след време присъствие. То не изчезва – въпреки агресивните външни намеси. Това е лична библиотека, свидетелстваща за лични пристрастия, приоритети, житейски избор. И последно, става въпрос за подредената, концептуално структурираната, намерената библиотека. Редът, подялбата, местата на съхранение, указанията за опазване са следите на паметта, които правят тази възрожденска библиотека вечна, а не изчезваща.

И така, книгата и нейното съхранение са обект на сакрализация от страна на възрожденските просветители. Същата нагласа към книжовното наследство забелязваме и при първите изследователи на възрожденската епоха. Интересното е, че академичното проучване на проблема за конструирането, структурирането и опазването на възрожденската библиотека извежда на преден план мита, преданието, литературната обработка, а не текстуалността. Никъде, с изключение на каталога на Неофит Рилски, не се споменават конкретни заглавия. Книгата е превърната във фетиш, породен от липсата, от изчезването, изгарянето, превръщането в пепел на книжното тяло. Оказва се, че сюжет като този за библиотеката и пожара е конструкт за изграждане на други подобни сюжети – например за консолидиращата се нация и идентичността (Н. Аретов) или за събраното, подреденото и справящото се с всеядното време знание, което пожарът заличава (Стефанов 2008: 12–13). Така силуетът на книгата вече не се състои в това, да съхранява и насочва знание към читателя, а е връзка между концепту-

ални нагласи, представи и методологически процедури и също е резултат от зависимости в обществената среда, културата и контекста на изследователския хоризонт. В нито едно от изследванията, които проследихме, книгата не се възприема буквално, а само по сиянието, което хвърля върху историята и културните феномени. „Личната библиотека“, „въображаемата библиотека“, „опожарената библиотека“, „библиотеката на наследниците“ са понятия, предразполагащи да възприемем книгата не чрез термините на текста, а чрез тези на пространството – на манастира, скриптория, сандъка, шкафа, долапа, стената, стаичката, светлата обител, но и на бляна, на мястото, населено с други образи и с образите на самите нас.

ЛИТЕРАТУРА

- Аретов 2006:** Аретов, Н. Изгарянето на българските книги. // Н. Аретов. *Национална митология и национална литература*. София: Кралица Маб, 2006, с. 277.
- Славейков 1897:** Славейков, И. Една стара черковна кондика в Трявна и едно окръжно послание от 1823 г. на митрополита Илариона, екзарх на цяла България. // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, № XIV, 1897, с. 544–554.
- Стефанов 2008:** Стефанов, В. Библиотеката и пожарът. // *Литературен вестник*. № 16, 22.04. 2008, с. 12–13.
- Трифонов 1917:** Трифонов, Ю. Преданието за изгорената старобългарска библиотека в Търново. // *Списание на БАН*, № 14, 1917, с. 5.
- Шишманов 1894:** Шишманов, И. Константин Георгиев Фотинов, неговият живот и неговата дейност. // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, № XI, 1894.
- Шишманов 1897:** Шишманов, И. Бележки към: Славейков, И. Една стара черковна кондика в Трявна и едно окръжно послание от 1823 г. на митрополита Илариона, екзарх на цяла България. // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, № XIV, 1897, с. 554.
- Шишманов 1898:** Шишманов, И. Нови данни за историята на нашето Възраждане. // *Български преглед*, г. IV, № 11, 1898, с. 63.
- Шишманов 1926:** Шишманов, И. *Нови студии из областта на Българското възраждане*. В. Е. Априлов, Н. Рилски, Н. Бозвели. София: Изд. на БАН, № XXI, 1926, 63–497, с. 461.
- Шишманов 1926а:** Шишманов, И. Библиотеката на Неофит Рилски. // *Нови студии из областта на Българското възраждане*. В. Априлов, Н. Рилски, Н. Бозвели., София: Изд. на БАН, № XXI, 1926, с. 461–497.